

7. Соляр О. Додаток : записи з власних польових експедицій // Мова магії. Магія мови. Символіка українських замовлянь. Przemyśl, 2011. С. 209 –261.

8. Трубачев А. Из истории табуирующих названий // Вопросы языкознания. М. 1958. №3. С.120 –127.

9. Українка Леся. Зібрання творів: У 12т. – К., 1976. Т.5. Драматичні твори: 1909 – 1911. 331 с.

10. Українські замовляння/ Упоряд. М.Н. Москаленко. К. : Дніпро. 1993. 307 с.

11. Чубинський П. Мудрість віків. Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського: У 2-кн. К. : Мистецтво. 1995. Кн.1. 224 с.

УДК 811.161.2'37:821.161.2'06-1

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЖИТТЄСТВЕРДНОЇ МОДАЛЬНОСТІ У ПОЕЗІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Олена Штонь,

*кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри
української мови та методики її навчання*

*Тернопільського національного педагогічного університету імені
Володимира Гнатюка (м. Тернопіль, Україна)*

Стаття присвячена вивченню лінгвостилістичних особливостей мовотворчості Лесі Українки. Її метою є виявлення й аналіз мовних засобів вираження життєствердної модальності у поезії Лесі Українки, зокрема у її збірках «На крилах пісень», «Думи і мрії», «Відгуки» та інших творах, що не увійшли до збірок.

Ключові слова: *мовні засоби вираження життєствердної модальності, поезія, антитеза, метафора, епітет, порівняння, риторичне питання, риторичний оклик.*

Olena Shton. Language means of expressing of life-affirming modality in the poetry of Lesya Ukrainka.

The article deals with the linguistic and stylistic features of Lesya Ukrainka's linguo-creativity. The aim of the article is to identify and analyze the language means of expressing life-affirming modality in the poetry of Lesya Ukrainka, in particular in her collections of poems «On the wings of songs», «Thoughts and Dreams», «Echos» and other works not included in the collections.

Keywords: *language means of expressing life-affirming modality, poetry, antithesis, metaphor, epithet, simile, rhetorical question, rhetorical exclamation.*

Постановка проблеми. Глибокий зв'язок мовної семантики із логікою, естетикою, психологією сприймання художнього тексту набуває особливої актуальності у сучасному мовознавстві. Індивідуальна естетика слова у процесі творення художнього тексту набуває різних мовно-виражальних форм в ідіостилі окремого письменника. Привертають увагу науковців також особливості художньо-образного мовомислення, функціонування індивідуально-авторських виражальних засобів та формування індивідуально-авторської мовної картини світу. Досліджуючи поетичне слово Лесі Українки, Світлана Єрмоленко зауважила, що її «мовотворчість піднесла інтелектуальний рівень української літературної мови, збагатила літературу мотивами світової поезії, глибиною філософської тематики, граціозністю, стрункістю, самобутністю індивідуальної поетичної форми» [1, с. 162].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблем поетичної мовотворчості, естетики художнього слова, мовної картини світу торкалися такі мовознавці: С. Єрмоленко, М. Коцюбинська, В. Русанівський, А. Мацько, А. Мойсієнко, А. Пустовіт, А. Ставицька, М. Голянич, А. Савченко, Н. Данилюк, І. Олійник, Г. Сюта та ін. Сучасні лінгвісти важливим фактором, що визначає індивідуальну поетичну творчість, вважають психологічний тип письменника і його темперамент, які виявляються в особливостях асоціативного образного мислення. Таке мислення, сконцентроване в певних словесних формах, лежить в основі образних засобів мови. **Мета** нашої наукової розвідки: виявити й описати мовні засоби вираження життєствердної модальності у поезії Лесі Українки. *Джерелом дослідження* були поетичні твори, вміщені у її збірках «На крилах пісень», «Думи і мрії», «Відгуки» та інші вірші, що не ввійшли до збірок.

Виклад основного матеріалу дослідження. Свого часу сучасник Лесі Українки Сергій Єфремов, який на рубежі XIX – XX століть розбудовував духовність українського народу в умовах колоніального поневолення, автор «Історії українського письменства», виданої у 1911 році, так писав про неї: «характерно, що не з однаковим обличчям стає перед нами Леся Українка в своїх громадянських поезіях і в ліричних піснях. У перших ви чуєте самі бадьорі ноти, непокорену й неподужану силу, не розвіяні надії <...> І зовсім іншою стає перед нами поетеса, коли звертається до своїх особистих, безпосередніх почувань: «думи сумнії» беруть тут перевагу...» [2, с.524].

Через творчість письменниці наскрізно проходить конфліктне протистояння, з однієї сторони, образів, які співвідносяться із категоріями оптимістичного, життєствердного начал, а з іншої, – сумовиті інтимні переживання самотнього інтелігента-сучасника. Але в такій образній парадигмі виразно вимальовується екзистенційний вибір поетеси – піднесений героїзм. Незважаючи на тілесні страждання, пов'язані із прогресуванням хвороби, втрату найближчих людей, її лірика має життєствердну модальність.

Із цього погляду цікаво розглянути загалом ліричні тексти Лесі Українки, оскільки саме лірика є найбільш безпосереднім виразником процесу становлення авторської особистості.

Серед мовних прийомів репрезентації життєствердної модальності у поезіях Лесі Українки перш за все вирізняється актуалізація, «прийом порушення звичних семантико-синтаксичних зв'язків слова з іншими словами, в результаті чого виникають нове змістове виділення слова і несподівані асоціації» [4, с.385]. Актуалізація лежить в основі антитези, яка домінує у вірші «*Contra spem spero*» (*contra spem spero* від лат. – без надії сподіваюсь): *«Так! Я буду крізь сльози сміятись, Серед лиха співати пісні, Без надії таки сподіватись, Буду жити! Геть думи сумні!»*. Бінарна опозиція чітко окреслюється також у епітетах: *хмари осінні / весна золота, вбогий сумний переліг / барвисті квітки, кора льодовая, міцна / весела весна, вага страшна / пісня весела, довга, темная нічка невидна / зірка провідна, ясна владарка / темних ночей* [6, с. 37].

Антитезу (весна – осінь) знаходимо також у інших поезіях авторки, як наприклад, у вірші «Співець»: *«Пишно займались багрянні зорі / Колись навесні, / Любо лилися в пташиному хорі / Пісні голосні; Вже пролетів, немов пташка зальотна, / Весняний той час, – / Осінь холодная, осінь вільготна / Панує у нас»* [6, с. 43]. Починається твір змалюванням весни за допомогою епітетів *багрянні зорі, пташиний хор, пісні голосні, ясний самоцвіт, весняний привіт, троянда розкішна, троянда вродлива, співець чарівливий* та ін., метафор *пишно займались багрянні зорі; «грала промінням, ясним самоцвітом / Порання роса»; гордо палала троянда розкішна, порівнянь «вже пролетів, немов пташка зальотна, / Весняний той час»*. Конотацію суму, безнадії під час зображення осені у цьому творі посилюють тропи: *година сумна; місяць холоднее киди проміння; вітер зітха, мов дріада сумує; «здаєка луна пугача віщого крик – гук єдиний; глухо і сумтно кругом на просторі»* [6, с. 43-44].

Метафорично декларує свою віру в перемогу Леся Українка рядками про поета, який *«Не боїться від ворога смерти, / Бо вільная пісня не може умерти»* (вірш «Поет під час облоги») [6, с.170]. Адже Леся, за словами М. Г. Жулинського, «щиро вважала, що бути рабом – це найбільша нищість, а рабство є найглибшою моральною прірвою для людини і нації. Насамперед вона виступала проти духовного рабства. І щоб звільнитися від нього, потрібно, як вона вважала, діяти. Не гучні промови про волю, не скиглення, сльози і зітхання, а боротьба і конкретні вчинки торують шлях до свободи» [3].

Мотив непокори, засудження рабства виразно виступає у поетичних циклах Лесі Українки «Сльози-перли» та «Невільничі пісні». Оптимістичну модальність у поезії «Сльози-перли» декларують метафори *«серце запалає», «душа повстане», «заснути знов, як перш, вона (душа) не зможе / Вона боротись буде до загину: / Або загине, або переможе»* [6, с. 55].

Сміливо звучить риторичний оклик у віші «І все-таки до тебе думка лине із циклу «Невільничі пісні»: *«О, сліз таких вже випито чимало, – / Країна ціла може в них втопитись: / Доволі вже їм литись, - Що сльози там, де навіть крові мало!»* [6, с. 168]. Антитеза й метафоризм підсилюють це прагнення до свободи, усвідомлення сорому за рідну країну *«Ми паралітики з блискучими очима, / Великі духом, силою малі, / Орлині крила чуюм за плечима, / Самі ж кайданами прикуті до землі»* [6, с. 174] у вірші «Товарищі на спомин»; *«Мене любов ненависті навчила»* [6, с. 179] («Грішниця»); *«Коли я крицею зроблюсь на тім вогні, / Скажіть тоді: нова людина народилась; / А як зломлюсь, не плачте по мені! / Пожалуйте, чому раніше не зломилась!»* (вірш «О, знаю я, багато ще промчить...») [6, с. 183]. У 1891 році, Леся Українка пише про це в листі до брата, М. П. Косача з Відня: «Ти кажеш, ніби від мого листа вільнішим духом повіяло, – може! Дай-то боже! Але якщо правда, що тут, у сій стороні, я почуваю себе якось вільніше, то знов же ніколи й ніде я не почувалась так доткнуто, як тяжко носити кайдани і як дуже ярмо намулило мені шию <...> Бачиш, у мене руки в кайданах, але серце й думка вільні, може, вільніші, ніж у сих людей, тим то мені так гірко, і тяжко, і сором. Як приїду знов на Україну, то, певне, мене ще гостріше дійматиме, і страчу я останній спокій, який там у мене ще був; та дарма, я о тім не журюся! Не про спокій треба нам тепер дбати [7, с. 244].

Життєствердна модальність пронизує роздуми Лесі Українки про силу слова. С. Єрмоленко, досліджуючи поетичне

слово Лесі Українки, підкреслює: «З Лесиною поезією українська літературно-мовна традиція увібрала в себе образи слова-зброї, слова-криці, слова-вогню, слова-меча, що стали символом щирої гартованої мови в устах слабої тілом, але сильної духом жінки» [1, с. 162]. Риторичні питання, якими починається вірш «Слово, чому ти не твердая криця..», переходять у риторичні оклики: «Слово, чому ти не твердая криця, / Що серед бою так ясно іскриться? / Чом ти не гострий, безжалісний меч, / Той, що здійма вражі голови з плеч?»; «Слово, моя ти єдина зброє, / Ми не повинні загинуть обое!», «Зброє моя, послужи воякам / Краще, ніж служиш ти хворим рукам!» [6, с. 186]. У поезії «Де поділися ви, голоснії слова...» із циклу «Ритми» образ Лесиного оптимістичного Слова творять епітети голоснії слова, весняна вода, прибії гучний, міцний натиск бурі, проміння ясне, палкі блискавиці, луна гірська; метафори і порівняння: «Чом не станете ви, як на морі вали, / не гукнете одважно до неба», «Промінням ясним, хвилями буйними, / прудкими іскрами, летючими зірками, / хотіла б я вас виховать, слова!» [6, с. 236]. Останні метафоричні рядки твору підсилює градація: «Вражайте, ріжте, навіть убивайте, / не будьте тільки дощикою осіннім, / палайте чи палить, та не в'яліть!» [6, с. 236]. Другий вірш цього циклу «Чи тільки блискавицями літати...» побудовано у вигляді риторичних питань із порівняннями: «Чи тільки блискавицями літати / словам отим, що з туги народились? / Чому ж би їм не злинути угору, / мов жайворонка спів, дзвіночком срібним? / Чом не розсипатись над чорною ріллею, / мов дзвінкий дощ, просвічений промінням? Чом не заграли колом танцюристим, / мов діамантові сніжинки в хуртовину?» [6, с. 236 - 237].

Життєствердну модальність поезії Лесі Українки засвідчує також семантичний зв'язок лексем у словосполученні *вогненне слово*, тобто слово діяльне, пристрасне, слово-зброя. С. Єрмоленко зазначає: «Парадигма слова як символічного образу, що має своїм змістом творчість, життя, діяльність, охоплює й такі контекстуальні синоніми, як *квіти, співи, пісня, дума*» [1, с. 164]. Поетеса у п'ятій поезії з циклу «Ритми» метафорично проголошує, що її слово вільне: «Так, вільна, вільна, вільна пісня! Я не знаю / на щастя чи на горе тая воля, / та я ще не скувала їй кайданів; не знаю я, де взять на них заліза / і на яким вогні вони куються, / Та певне вже – кувати не кувати, / а прийде час-година – розпадуться. / І стрепенеться визволена пісня...» [6, с. 239].

Вірш «Мріє, не зрадь! Я так довго до тебе тужила» звучить як прохання-молитва: «Мріє, колись ти літала орлом надо мною, – / дай мені крила свої, хочу їх мати сама, / хочу дихать вогнем, хочу жити твоєю весною, / а як прийдеться згинуть за тебе – дарма!» [6, с. 398]. Риторичний оклик «Мріє, не зрадь!», порівняння «ти літала орлом надо мною», метафори «хочу дихать вогнем», «хочу жити твоєю весною» підсилюють життєствердну модальність твору.

У поезії «Хто вам сказав, що я слабка...», яка починається риторичними питаннями: «Хто вам сказав, що я слабка, / що я корюся долі? / Хіба тремтить моя рука / чи пісня й думка кволі?» [6, с. 452], Леся Українка прямо декларує свій оптимізм.

Сергій Єфремов на початку ХХ століття так писав про її життя і творчість: «Леся Українка лишається проте найсучаснішим з наших письменників, справжнім «поетом під час облоги» – співцем того лютого часу, що так яскраво з її творів позирає» [2, с. 527]. І через століття, у листопаді 2020 року, М. Г. Жулинський у доповіді на засіданні Президії НАН України «Про участь гуманітарних установ НАН України у підготовці та відзначенні 150-річчя від дня народження письменниці» підкреслює, що «завдання, які ставила перед собою і перед вітчизняною літературою Леся Українка, на сучасному рівні художньо-естетичного освоєння світу драматично актуалізувалися і потребують поглибленого дослідження. Це передусім зв'язок мистецтва з політикою, зокрема проблема свободи, рівності, прав людини, національної ідентичності, патріотизму, національної освіти, національної солідарності – все це «вичитується» в її драмах, поезіях, статтях, листах» [3].

Висновок. Отже, уся поетична творчість Лесі Українки засвідчує її екзистенційний вибір – героїчне протистояння і напружений невтомний опір дійсності. Серед мовних засобів вираження такої життєствердної модальності у письменниці ліриці найбільш виразно виділяється антитеза, яку доповнюють також інші образні засоби: епітети, метафори, порівняння, градація, риторичні питання і риторичні оклики. *Перспективи подальших досліджень* у цьому напрямку вбачаємо у вивченні стилістичних прийомів репрезентації життєствердної модальності у творчості Лесі Українки.

Література

1. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: (стилістика та культура мови). Київ: Довіра, 1999. 431 с.

2. Єфремов С. О. Історія українського письменства / Худож. оформл. В. М. Штогриня. Київ: Феміна, 1995. 688 с.

3. Жулинський М. Г. Леся Українка у боротьбі проти духовного рабства. Про участь гуманітарних установ НАН України у підготовці та відзначенні 150-річчя від дня народження письменниці (стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 4 листопада 2020 р.) [Електронний ресурс]. *Вісник Національної академії наук України*. 2020. № 11. С. 29-32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2020_11_7 (дата доступу 28.01.2021).

4. Мацько Л., Сидоренко О. Мовотворчість Лесі Українки. *Дивослово*. 2002. № 3. С. 14–16.

5. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови: підручник. Київ: Вища школа, 2003. 462 с.

6. Українка Леся. Твори в чотирьох томах / упоряд. Н. Вишневська; передм. Л. Міщенко. Том 1. Київ: Дніпро, 1981. 541 с.

7. Українка Леся. Твори в чотирьох томах / упоряд. Н. Вишневська; передм. Л. Міщенко. Том 4. Київ: Дніпро, 1982. 438 с.